

Boris Mlakar

O POLITIČNIH PROGRAMIH SLOVENSKE KONTRAREVOLUCIJE 1941—1945

Ob usodni prelomnici, ki jo je leta 1941 za slovenski narod predstavljala okupacija, je glede na okupatorjeve uničevalne načrte postalo izredno važno, kako bo na ta izziv odgovoril ta narod kot celota, ob tem pa tudi, kako bodo reagirale tiste subjektivne politične sile, ki so narod vodile, ali pa si vsaj to vodilno vlogo lastile. Pri tem mislimo predvsem na tradicionalni slovenski politični stranki, na klerikalno in liberalno, ki pa sta v obdobju neposredno pred vojno na nek način že razpadali, tako v obliki nastajanja raznih obrobnih in sopotniških skupin kot tudi notranje, kar se je kazalo v moralni krizi njunih vrhov. To je bila predvsem posledica dejstva, da so strankarski vrhovi ob bližajočih se usodnih dogodkih, ostajali brez pravega koncepta, brez pravih smernic, kako naj se Slovenci obnašajo ter kam naj se obrnejo. Precejšen del strankarske baze je ob fašistični nevarnosti že našel povezavo z napredno levico in tako tudi s Komunistično partijo Slovenije. To je bilo odločilne važnosti za nastanek Osvobodilne fronte slovenskega naroda v letu 1941, ki je na platformi oborožene borbe proti okupatorju začela združevati vse večji del naroda. Toda vodstvo omenjenih strank, ki je neposredno predstavljalo vrh slovenske buržoazije, ni našlo te poti, vsaj v pretežni meri ne. V svoji majhnosti in skrbi za ozke razredne interese, je že takoj zapadlo v ponižno klanjanje okupatorju in seveda v kolaboracijo, ki je v perspektivi škodovala interesom slovenskega naroda ter jo zato lahko imenujemo tudi že izdajalsko. Pri tem je jasno, da v tej zvezi govorimo o položaju v t. i. Ljubljanski pokrajini, kjer je italijanski okupator iz taktičnih razlogov nastopal bolj umerjeno ter je buržoazija še lahko negovala iluzijo, da narod kot tak ni ogrožen in si vsaj na zunaj zatiskala oči pred raznarodovalnim početjem nacistov, ali še pred tem fašistov na Primorskem.

V trenutku pa, ko je narodnoosvobodilno gibanje dejansko pričelo z borbo proti okupatorju, dosegalo pri tem uspehe in vse večjo zasombo med ljudstvom, so strankarska vodstva spredvidela, da je tudi zanje prišel čas odločitve ter so sprožila takojšen alarm. Res je, da so bila povezana z emigrantsko vlado v Londonu ter so v glavnem pričakovala zmago protifašistične koalicije, toda to zmago so želela pričakati tako rekoč v zapečku, brez žrtev, pri tem pa sicer vzdrževati fikcijo o podtalnem odporu, ki se je kmalu povezala z mitom balkanskega junaka Draže Mihailovića. Sedaj pa so se znašla pred gibanjem, ki ga niso nadzorovala, še več, njegovo vodstvo je bilo v rokah komunistov, njihovih »dednih« sovražnikov. V trenutku se je vrh buržoazije začutil ogroženega ter je nastopil proti NOG. Najprej seveda z denunciacijami pri vladi v Londonu in preko nje tudi pri zahodnih zaveznikih. Poskusil je celo razcepiti OF.

ločiti t. i. nacionaliste od komunistov. Ker je vse to ostajalo brez vidnejšega uspeha, je nastopil dokončno pot izdaje ter s pomočjo okupatorja pričel z oboroženo borbo proti NOG. Argumenti, ki so ga vodili pri organiziranju bele garde kot tudi četništva, so dokazovali, da je buržoazija tudi sama svojo akcijo smatrala za protirevolucijo, čeprav pa po drugi strani takrat vodstvo NOG vsaj na zunaj ni poudarjalo revolucionarne usmeritve, pač zato, da bi doseglo čim širšo narodno enotnost v boju za osvoboditev. Glavna parola izdajalske akcije je namreč bila nevarnost pred komunizmom, ki da je breznaroden, ki uničuje vse naravne zakone in celice družbe, kar so ilustrirali z izmišljenimi ali resničnimi ekscesi v Sovjetski zvezi. S tem v neposredni zvezi so posebej v času pred kapitulacijo Italije poudarjali borbo za vero, ki da jo je OF, to je komunizem, ogrožal. In končno, tipičen argument slovenske buržoazije, slovenski narod naj bi bil premajhen, da bi lahko prenesel vse žrtve, ki bodo v narodno-osvobodilnem boju prišle, zato naj bi bil le-ta iluzoren in pravzaprav nepotreben, saj bo svoboda itak prišla iz rok zahodnih zaveznikov. Slednji argument je zlasti v prvem obdobju javno oznanjala tudi londonska vlada, medtem ko pa je tajno podprla tudi oboroženo belo gardo. Seveda pa se je z razvojem mednarodnih dogodkov, z razkrinkanjem Mihailoviča, s priznanjem NOG kot edinega borca proti fašizmu v Jugoslaviji, morala tudi londonska garnitura buržoaznega vodstva temu prilagajati ter preiti vsaj na pozicije britanske vlade. Res pa je, da so se nekateri politiki v emigraciji NOG popolnoma pridružili in to iz svoje velike narodne zavesti ter osebne poštenosti. Med Slovenci bi kot takega omenili predvsem dr. Izidorja Cankarja.¹

Ob vsem tem je tudi jasno, da je bila v tedanjih razmerah pravzaprav vsaka akcija, ki ni bila zgolj osebnega značaja, politične narave, ter se je v slovenskem prostoru nujno morala opredeliti tako do okupatorja kot do NOG. Tako je s časom moralo priti skoraj do popolne politične diferenciacije, ki je razen dela Primorske zajela predvsem ljudi, ki so v tedanji družbeni strukturi kakorkoli izstopali. Pi tem bi za nekatere dele Slovenije lahko rekli, da je prišlo do državljanske vojne, saj je protirevolucionarni tabor z argumenti, s silo ali z zvijačo, uspel pritegniti precejšnji del prebivalstva. Protirevolucionarna akcija se je skušala upreti prodoru NOG na celotnem slovenskem ozemlju, predvsem po kapitulaciji Italije, ko ji je nacistični okupator z delno izjemo Štajerske to dovolil, vendar je značilno, da so bili njeni uspehi dosti manjši kot pa v Ljubljanski pokrajini.

Pri tem je zunaj vsakega dvoma, da je uničenje NOG in s tem tudi komunistične partije predstavljalo prvi in glavni program oziroma cilj protirevolucije in to pri vseh njenih oblikah. Za slednje pa moramo že takoj ugotoviti, da so bile res raznovrstne. Omenjeni cilj je bil zelo konkreten in predvsem zelo aktualen. Prav povsod ga je reakcionarno vodstvo navajalo kot *conditio sine qua non* za ostvaritev svojih siceršnjih, dolgoročnejših ciljev. Pri tem lahko protirevolucionarno akcijo razdelimo vsaj formalno na dva dela, na t. i. legalno in ilegalno borbo. Glavna razlika med njima je bila v tem, da je pri prvi šlo za odkrit kolaboracionizem tako v obliki vaških straž kot domobranstva ter dodatno še v obliki kvizlinštva, ki ga je predstavljal general Leon Rupnik s svojo

¹ Arhiv Intituta za zgodovino delavskega gibanja (dalje: Arhiv IZDG), fond Predsedstvo SNOS, fasc. 492/III, 495/II, 457/II a.

pokrajinsko upravo v Ljubljani. Seveda so z okupatorjem odkrito kolaborirale tudi razne ekstremne, predvsem klerikalne skupine, ki pa so vendarle igrale postransko vlogo. Na drugi strani smo imeli ilegalno in, mimogrede povedano, tudi »legalno ilegalno«, ki naj bi bila nekje na sredi.² Z ilegalno so takrat razumeli predvsem četnike, »Jugoslovansko vojsko v domovini« pod komando Mihailoviča, poleg tega pa še vse ostalo ilegalno delo in organiziranje raznih strank ter njihovih frakcij, kar vse naj bi bilo naperjeno proti okupatorju ter zato pred njim tudi skrito, ilegalno. Seveda pa je okupator o vsem tem precej vedel, tudi po zaslugi dejstva, da so v mnogih primerih protirevolucionarni voditelji delovali tako v legalni kot tudi v ilegalni. Slednja je pri tem skušala dobiti tudi čim več vpliva v beli gardi in domobranstvu. Kar se tiče zadnjega, je ilegala skrbno, navzven ter pri sami sebi, gojila teorijo o podtalnem odter na Gorenjskem organizirati v tem smislu, da bi se dejansko že pred koncem vojne prelevilo v Jugoslovansko oziroma Slovensko vojsko v domovini ob sicer »navideznom« sodelovanju z okupatorjem ter »samoobrambnem« boju proti narodnoosvobodilni vojski. Ta formacija bi ilegalnemu vodstvu potem ob prevratu pomagala prevzeti oblast ter ga obranila pred partizani. S tem v zvezi je ilegala skrbno, navzven ter pri samem sebi, gojila teorijo o podtalnem odporu, ki da dela za zavezniško zmago. Tako se je že od vsega začetka predstavljala londonski vladi in preko nje tudi zahodnim zaveznikom. V to, da res organizirajo odpor, so verjeli prav vsi »ilegalci«, še bolj pa jih je v to uverilo nekaj valov aretacij, ki jih je med njimi zaradi zvez z angleško obveščevalno službo v letu 1944 izvršil gestapo.³ Dodamo naj še to, da je svoj ilegalni obraz imel celo Rupnik, saj se je jeseni 1943 dogovarjal o organiziranju domobranstva s strankarskim vodstvom, nato pa pozneje še večkrat o raznih načrtih z vidnimi voditelji jugoslovanske, predvsem srbske protirevolucije.⁴ Le-ti so se proti koncu vojne po sili razmer v precejšnjem številu mudili ravno v Sloveniji ter pripravljali različne kombinacije s ciljem, vsaj na področju Slovenije preprečiti zmagoslavje NOG ter s pomočjo zahodnih zaveznikov in v imenu kralja Petra na tem prostoru prevzeti oblast.

Delno se omenjena delitev na legalno in ilegalno pokriva z drugo možno delitvijo protirevolucionarnih sil — na tiste, ki so verovale v zmago fašističnega tabora ter na tiste, ki so verjele v zmago zavezniškega orožja. Slednjih je bila sicer velika večina, toda ločnica je bila vsaj na zunaj večkrat zabrisana, saj so bili vsi protirevolucionarji po pravilu oportunisti in mnogi so igrali na dve karti. Pri vsem tem pa je bilo paradoksalno, da so se tako eni kot drugi s svojo borbo proti NOG hkrati borili tudi za fašistično stvar. To je bila pač neizogibna usoda protirevolucije v razmerah okupacije in narodnoosvobodilnega boja. Med

² Zgodovinski arhiv Republiškega sekretariata za notranje zadeve, zbirka Albina Šmajda (dalje: ZA RSNZ, Šmajd).

³ Arhiv IZDG, fond Informativni urad, fasc. 111 a; fond Slovensko domobranstvo, fasc. 282/I; Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (dalje: Komisija), fasc. 923/II; R. Hirschegger, Resnica o naši borbi, Zbornik Svobodna Slovenija, Buenos Aires 1966; Ivan Križnar, Slovensko domobranstvo, Ljubljana v ilegali IV, Ljubljana 1970, str. 270, 274, 282; Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Slovenije (dalje: Mikuž, Pregled) IV, Ljubljana 1973, str. 241, 290.

⁴ ZA RSNZ, Šmajd.

tiste, ki pa so skoraj vse stavili na nacistično karto, lahko štejemo predvsem Rupnika in njegovo ljotičevsko ekipo.⁵

Poleg omenjenega glavnega in lahko bi rekli »eksistencialnega« programa protirevolucije, to je uničenja NOG, pa lahko pri vseh protirevolucionarnih skupinah govorimo tudi o drugi vrsti programov, ki so se nanašali na njihove dolgoročne načrte v prihodnosti, po koncu vojne, ko bi pač dočakale svojo zmago. Te načrte so njihovi avtorji in propagatorji večkrat predstavljali kot svoj glavni cilj, kot ideal ter uresničitev svoje ideologije, s čimer so navidez hoteli potisniti v ozadje svojo glavno dejavnost, boj proti NOG. Tudi tu lahko ločimo med načrti legalne in ilegalne veje protirevolucije, pri čemer je seveda jasno, da je bila ilegala v tem veliko svobodnejša ter tudi konkretnjša, saj je navsezadnje tudi takrat papir lahko vse prenesel, medtem ko pa so bili kolaboracionisti omejevani že s samo svojo ideologijo, a seveda tudi z ozirom do okupatorja.

Če poskušamo te protirevolucionarne programe razvrstiti tematsko, lahko v njihovem okviru določimo predvsem tri glavne sestavine. Najprej gre za problem državnega okvira, v katerem naj bi slovenski narod v bodoče uresničeval svojo suverenost. Nadalje so se ti načrti ukvarjali s problemom politične ureditve take ali drugačne državne tvorbe, ter končno še družbene in socialne ureditve bodoče slovenske ali jugoslovanske družbe. Pri tem je zanimivo, da so razen Rupnikove kolaboracionistične skupine protirevolucionarji največjo važnost pripisovali prav vprašanju državne pripadnosti.

Kot prvega omenjamo načrt o samostojni Sloveniji, o čemer so med vojno dejansko precej govorili. Toda že takoj v začetku moramo reči, da lahko po pregledu vseh pomembnejših dokumentov, ki so omenjali svobodno, suvereno in združeno Slovenijo, zaključimo, da pravzaprav nikjer ni šlo za načrte o pravi neodvisni slovenski državi. Videti je, da je v poudarjanju Slovenije šlo predvsem za svobodnejši izraz nekdanjih separatističnih ali avtonomističnih teženj, še bolj pa za to, da se prelicitira program OF, ki si je tudi postavila za cilj doseči svobodno in Zedinjeno Slovenijo. Pri tem so se pretiravanja kazala predvsem v neizmernih in utopičnih ozemeljskih zahtevah za to veliko Slovenijo. To velja v prvi vrsti za različne ideje v okviru klerikalnega tabora. Uradna Slovenska ljudska stranka je že v svojem prvem programu iz jeseni 1941, ki ga je posredovala tudi ministru Mihi Kreku v London, na prvem mestu zahtevala na temelju narodnostnega načela »svobodno in samostojno Slovenijo z vsem njej pripadajočim gospodarsko in prometno zaokroženim ozemljem«.⁶ Izraz »samostojna Slovenija« nas tu ne sme zavajati, kajti že v drugi točki istega programa stoji, da bo ta Slovenija enakopraven sestavni del obnovljene, razširjene in federativno urejene kraljevine Jugoslavije itd. Četrta točka pa je celo izražala interes, da se Jugoslavija združi z Bolgarijo, taka velika Jugoslavija pa naj bi potem postala hrbtenica bodoče Balkanske unije! Rečemo lahko, da je bil to program, ki se ga je SLS v glavnem držala do konca, čeprav je morala v pogajanjih z liberalci popustiti toliko, da je program samostojne Slovenije prišel šele na drugo mesto. Tak kompromis je obveljal tudi v skupnem pro-

⁵ Arhiv IZDG, Komisija, fasc 923/II; fond POOF za Gorenjsko, fasc. 668/V; fond Glavni štab, fasc. 52/IV; fond Informativni urad, fasc. 115; Arhiv SRS, Komisija, fasc. 11; Ivo Vadnjal, Srbski vzgled, Slovensko domobranstvo, št. 7.

⁶ Arhiv IZDG, zbirka Izidorja Cankarja (dalje: Cankar), fasc. 6/I, 7/I; ZA RSNZ, Šmajd.

gramu Slovenske zaveze spomladi 1942.⁷ To je bilo seveda nujno, če je vodstvo protirevolucije v Sloveniji hotelo dobiti podporo londonske vlade, ki je vztrajala na obnovitvi in na prvenstvu Jugoslavije. Tako »popušcanje« pa je izzvalo proteste druge skupine iz klerikalnega tabora, to je Stražarjev, ki se jim tudi pripisuje prizadevanje za samostojno Slovenijo. Res je, da so ti učenci dr. Lamberta Ehrlicha ter fanatični protikomunisti bili najbolj samoslovenski, vendar je tudi pri njih videti, da niso resno računali s tem, da bi bila Slovenija popolnoma samostojna država. Stražarski akademiki so se med vojno redno sestajali, prirejali predavanja, mnogo debatirali ter sestavljali razne programe in spomenice.⁸ V njih so poudarjali zgolj slovenske narodne interese ter dodajali, da morajo Slovenci svoje programe sestavljati kot samostojen narod, ki mu gre v lastnih stvareh lastna suverenost. Slovenci morajo sestaviti svoje ozemeljske in politične zahteve ter šele nato s tega vidika ugotoviti tiste širše politične in gospodarske okvire, v katere se želi v lastnih stvareh suverena slovenska država prostovoljno priključiti. Ob tem so Stražarji zahtevali za Slovenijo meje na Tilmingtonu, na Visokih Turah ter nad Gradcem ter hkrati izražali šovinistična stališča do sosednih Italijanov in Avstrijcev. To pa jih hkrati ni oviralo, da ne bi v praksi sodelovali z italijanskim in nemškim okupatorjem ter jima ponujali svoje izdajalske usluge, pri katerih so se prav oni zelo odlikovali. Nadalje je stražarski program predpostavljaj vključitev svobodne Slovenije v širši srednjeevropski prostor, ločen od Nemčije, ter tako pravzaprav predvideval nacistični poraz. Pri tem smo torej spet priče precejšnjemu nasprotju med programom ter konkretnim delovanjem, a to seveda takrat ni bil slučaj samo pri Stražarjih. Tudi uradna SLS je vsaj v določeni meri igrala na nacistično karto in v tem smislu gre razumeti neke podatke iz jeseni 1943, ki govorijo o načrtu slovenske države pod nemškim protektoratom.⁹ Tudi pri Rupniku so namigi, da se je zavzemal za tak protektorat, čeprav se v svoji ponižnosti tega ni upal javno izraziti. V govoru domobranskim častnikom 1. decembra 1944, ki ni bil objavljen, pa je poudaril, da ima njegova domobranska akcija za cilj prodreti do skrajnih slovenskih narodnih meja! Obstajajo tudi podatki, da se je o tem pogovarjal tudi z visokim komisarjem Friedrichom Rainerjem, ki mu je obljubil najmanj obnovitev Kranjske, verjetno tudi priključitev dela Primorske, veliko rezervo pa naj bi izrazil glede bodočnosti slovenske Štajerske.¹⁰ Pri tem je težko reči, ali je Rupnik resnično verjel v tako dobrohotne namene nacistov, ali je res upal, da je volk poleg dlake menjal tudi čud. Vsekakor je bilo pri vsem tem precej naivnosti, pri čemer prav ničesar ne spreminja »združitev« Kranjske v začetku maja 1945.

Naivnost pa lahko pripišemo tudi dekanu Karlu Škulju, voditelju t. i. dolenjskih beguncev pred partizani, ki je februarja 1944 na zborovanju v Frančiškanski dvorani, ko se je Rupniku zahvaljeval za prenešeno Hitlerjevo sporočilo slovenskim kmetom, dodal tudi naslednje besede, ki pa seveda niso bile objavljene v časopisju: »Še eno prošnjo imamo do Vas, gospod prezident. Slo-

⁷ Arhiv IZDG, Cankar, fasc. 7/II.

⁸ Arhiv IZDG, Cankar, fasc. 7/III—IV; ZA RSNZ, Šmajd; Mikuž, Pregled III, str. 265; Franček Saje, Boj klerofašistične »Straže« proti osvobodilnemu gibanju, TV-15, 5. 11. 1969—28. 1. 1970.

⁹ ZA RSNZ, Šmajd.

¹⁰ Arhiv IZDG, Komisija, fasc. 924/III, 925/III; ZA RSNZ, Šmajd.

venci smo razkropljeni po Primorskem, Gorenjskem ... Prosite na najvišjem mestu za združitev vseh teh Slovencev v Veliko Slovenijo, kateri na čelu boste stali Vi, gospod prezident. Največji genij, ki vodi usodo tolikih držav v Evropi, bo na Vašo prošnjo dal tudi nam to, kar ga boste prosili.«¹¹ Škulj je bil tudi sicer most med stališči Rupnika ter uradne SLS ter ga lahko imamo za nekakšnega klerikalnega ekstremista. Podobno in v še večji meri lahko rečemo za skupino kaplana Franca Glavača, eno najmračnejših podob slovenske protirevolucije. Tudi on je imel podobne ideje o slovenski republiki na čelu z Rupnikom, toda kot osnova te republike naj bi služila kar njegova Tajna obveščevalna služba!¹²

Proti koncu vojne, ko je ozemlje Slovenije vedno bolj postajalo zadnje zatočišče okupatorjev in kolaboracionistov v okviru Jugoslavije, je videti, da je spet oživila zavest o posebni slovenski situaciji ter o slovenski samostojnosti. Vrhovni protirevolucionarni organ, tedaj je bil to že Narodni odbor za Slovenijo, je tedaj skušal srbske voditelje pridobiti za idejo o slovenski državi, toda dejansko je šlo le za prizadevanje, da bi Dimitrije Ljotić, Miodrag Damjanović ter njima podobni priznali avtoriteto NO ter da bi se ravnali po njegovih navodilih. Pogajanja med slovenskimi ter srbskimi voditelji protirevolucije so se kar vrstila, a do jasnega sklepa zaradi neugodnega mednarodnega položaja niso mogli priti. V zvezi s tem se je najbolj jasno 27. aprila 1945 izrazil stražarski simpatizer ter Rupnikov sodelavec Mirko Javornik, ko je predlagal, da je v danem položaju takoj treba proglasiti samostojno Slovenijo, s čimer je izražal upanje, da bodo s tem pritegnili pozornost in hitro intervencijo zahodnih zaveznikov na tem prostoru.¹³ Toda londonsko vodstvo je svoji garnituri v Ljubljani že pred tem tako akcijo odsvetovalo, češ da na zahodu vlada nerazpoloženje do t. i. »mediteranskega klerikalizma«, kamor so prištevali režime Franca, Salazarja in Pétaina in kamor bi po vsem sodilo tudi eventualno slovensko državo s prevlado klerikalcev.¹⁴

O Jugoslaviji kot bodočem državnem okviru smo že dejali, da so klerikalci kljub vsemu ves čas bili za njeno obnovev, še bolj pa je to držalo za slovenski del Jugoslovanske nacionalne stranke, to je za liberalce. Razlike med obojimi so se kazale predvsem ob problemu notranje ureditve te države, ne sicer ob vprašanju monarhije, ker so bili skoraj vsi zanj, temveč glede stopnje avtonomije, ki naj bi jo uživali posamezni narodi znotraj Jugoslavije. Pri liberalcih je namreč bil duh unitarizma in centralizma še zelo živ, vendar so v pogovorih le pristali na federativno ureditev države. Po drugi strani pa so morali tudi klerikalci že pri pogajanjih oktobra 1941 popuščati toliko, da je v skupnem programu obnovev Jugoslavije bila na prvem mestu, poseben poudarek pa je poleg tega bil dan še trditvi, da taka država tvori enotno gospodarsko območje. Za oboje je seveda zakonita vlada bila tista v Londonu, Mihailović pa njen predstavnik v domovini. Enak program oziroma stališče je zastopala tudi Slovenska zaveza in bistvenih sprememb ni bilo tudi jeseni 1944, ko so se voditelji obeh glavnih strank dogovarjali za ustanovitev Narodnega odbora ter nato kot svoj uradni program formulirali t. i. Narodno izjavo z dne 29. oktobra 1944, ki

¹¹ ZA RSNZ, Šmajd.

¹² ZA RSNZ, Šmajd; Mikuž, Pregled III, str. 275.

¹³ ZA RSNZ, Šmajd.

¹⁴ ZA RSNZ, Šmajd.

je bila sicer dokončno napisana in podpisana sredi decembra.¹⁵ Toda tedaj slovenska protirevolucija ni imela več uradne podpore londonske vlade, ki sicer tudi ni bila več to, kar je bila. Protirevolucionarna garnitura se je v Londonu in Rimu zato morala organizirati posebej, nastal je tako še en odbor, in sicer »Slovenski narodni odbor v Londonu, Washingtonu in Rimu«, ki je že konec leta 1944 pošiljal »slovenskemu narodu v zasužnjeni domovini« pozive k strelitvi.¹⁶ Ob tem je Narodni odbor v Ljubljani sklenil, da se razglasi za nosilca suverenosti in najvišje upravne oblasti na ozemlju Slovenije, in to v imenu kralja Petra, dokler »ne nastopijo urejene razmere«. Poleg tega je sklenil ponovno legalizirati Mihailovića kot vrhovnega komandanta vsaj za slovensko ozemlje, v političnem pogledu pa se je povezal s četniškim Centralnim nacionalnim komitejem. Ta »osamosvojitveni« proces je kulminiral na zasedanju t. i. slovenskega parlamenta na Taboru v Ljubljani 3. maja 1945 ter v razglasitvi države Slovenije kot sestavnega dela federativne kraljevine Jugoslavije.¹⁷ Naj dodamo, da tedaj za slovensko meščansko vodstvo v državi ni bilo drugih narodov razen Srbov, Hrvatov in Slovencev in je torej omenjena federativnost veljala le zanje.

Na drugi strani so Stražarji na Jugoslavijo gledali izredno hladno ter pri tem poudarjali, da je zanje »zakon« iz leta 1918 postal neveljaven, pri čemer so ga ves čas kršili drugi, predvsem v Beogradu. Dodajali so, da verjetno Slovencev nihče več ne bo silil v Jugoslavijo. Toda v primeru uresničitve svoje srednjeevropske ideje so vendarle dopuščali tudi priključitev južnoslovanskih narodov, čeprav nad tem niso bili navdušeni, poudarjajoč, da bi bila s tem v novi državni tvorbi otežkočena prevlada katolištva.¹⁸ General Rupnik in njegovi kolaboracionisti so Jugoslavijo v svojih govorih sicer stalno omenjali, vendar praviloma v slabšalnem smislu, zgolj kot ilustracijo, s katero so dokazovali nemožnost skupnega življenja jugoslovanskih narodov ter gnilobo tedanjega strankarskega izživljanja. Za Rupnika, ki se je povsem vrgel v objem novemu nacističnemu gospodarju, je bilo to razumljivo, nekoliko manj pa za slovenske ljotičevce, če vemo, da je Ljotić sam v nekem smislu še vedno stal na stališču Jugoslavije, čeprav bolj v obliki velike Srbije.¹⁹

Mimogrede smo že omenili tudi kombinacijo, ki je Slovenijo vključevala v nekakšno srednjeevropsko zvezo držav oziroma federacijo. To idejo so predvsem zagovarjali Stražarji, pa tudi uradna SLS ni bila povsem imuna pred njo. Že pred vojno so jo povezovali z imenom Lamberta Ehrlicha, ki naj bi zagovarjal srednjeevropsko katoliško državo pod okriljem fašistične Italije. Pri tem je značilno, da Ehrlich ni imel dosti smisla za narodnostno vprašanje in je nanj gledal predvsem z vidika čim večje uveljavitve katoliške doktrine ter s tem povezane družbene ureditve. Zato tudi ni videl nemške oziroma nacistične

¹⁵ ZA RSNZ, Šmajd; Novice, Lienz 6. 9. 1945.

¹⁶ Arhiv IZDG, fond PNOO za Primorsko, fasc. 543/II; Edvard Kardelj, Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944—1957, Ljubljana 1980, str. 64.

¹⁷ ZA RSNZ, Šmajd; Slovenec 4. 5. 1945.

¹⁸ Arhiv IZDG, Cankar, fasc. 7/IV, 8/II; ZA RSNZ, Šmajd.

¹⁹ Arhiv IZDG, fond Informativni urad, fasc. 115; Arhiv SRS, Komisija, fasc. 11; Branislav Gligoričević, Napad ljotičevca na studente Tehniškega fakulteta u Beogradu, u oktobru 1940 i rasturanje Ljotičevog »Zbora«, Istorijski glasnik 1963/II, str. 55; Dimitrije Ljotić, Socialno politične osnove sodobne Jugoslavije, Maribor 1938.

nevarnosti, ki je slovenskemu narodu grozila s severa. Videti je, da se je med vojno in predvsem po Erlichovi smrti, ko so vodstvo skupine prevzeli Franc Casar, Ciril Žebot in Pavle Verbič, pri Stražarjih ob tem vprašanju izvršil določen preobrat. Kot enega glavnih ciljev so si namreč postavili izrinjenje nemškega vpliva iz srednje Evrope, kjer naj bi po njihovem absolutno morali prevladovati Slovani. Po stražarskem mnenju je za Slovence prvenstvenega življenjskega pomena, da dobijo ozemeljsko zvezo s severnimi Slovani, s katerimi morajo stopiti tudi v državno zvezo. S svojim vehementnim nastopanjem kot »slovenska akademska mladina«, »mlada SLS« itd., so vplivali tudi na vodstvo klerikalne stranke, tako da je le-ta v enem izmed svojih programov postavila tudi to zadnjo zahtevo. Stražarji so svoj program poslali tudi v London, toda Miha Krek jih je zavrnil, češ da to ni nič novega, ker so to imeli že po prvi svetovni vojni, opozarjal pa je tudi, da ni računati z razbitjem Avstrije, ki ima mnogo zagovornikov, predvsem v Ameriki.²⁰ V resnici pa se je ta ideja srednjeevropske katoliške federacije neposredno navezovala na razna prizadevanja po obnovitvi habsburške monarhije. Znana je razvejana aktivnost Otona Habsburškega med vojno pri zahodnih zaveznikih v tej smeri, podobno so ravnali tudi drugi avstrijski politiki in publicisti. O tem je poročal tudi Izidor Cankar iz Kanade, o tem se je konec leta 1943 na Dunaju z nekom pogovarjal tudi eden vodilnih slovenskih protirevolucionarjev dr. Albin Šmajd, čeprav ne moremo reči, da je bil on pristaš te zamisli. Po nekaterih drugih podatkih pa tej zamisli ni bil nenaklonjen predsednik Roosevelt!²¹ Na Slovenskem se je za katoliški blok med drugimi očitno zavzemal mons. Matija Škerbec, ki pa v njem ni želel Hrvaške. Ob teh velikopoteznih načrtih in predvsem željah kot zanimivost navedimo, da so se v Gorici konec aprila 1945 pojavili letaki, okrašeni s črno-žoltimi barvami ter avstrijskim orlom, ki so v treh jezikih zagotavljali prebivalstvu, da ne gre izgubiti upanja, saj bo habsburška hiša na konferenci združenih narodov v San Franciscu znala zagovarjati njegove interese!²²

Če mons. Škerbcu Hrvati niso bili všeč in bi ne želel več živeti z njimi v isti državi, pa je videti, da ustaši niso enako mislili. Le-ti so že leta 1940 na Hrvaškem širili zemljevid Nezavisne države Hrvatske, ki naj bi obsegala tudi ozemlje Črne gore in Slovenije, z dostavkom, da zanju sicer velja pravica do samoodločbe. V oktobru 1943 pa je po predhodnih sondažah prek hrvatskega konzula v Ljubljani iz Zagreba prišla ponudba za združitev Hrvatske in Slovenije pod pokroviteljstvom nemškega rajha. Pri tem so ustaši celo predlagali osnutek ustave, po kateri bi bile skupne samo zunanje zadeve in vojska, Slovenija pa bi imela svoj parlament in svojega predsednika. Na pomisleke, češ da imajo celotno slovensko ozemlje Nemci v svojih načrtih, je ustaški pogajalec odgovoril, da je to itak nemški načrt, da ga pa predlagajo Hrvati, ker bi se sicer to lahko smatralo kot njihova (nemška!) slabost. Slovenija bi po tem načrtu obsegala Kranjsko, Primorsko s Trstom ter Štajersko do železnice Grobelno—Rogatec. Po zatrevanju predstavnika SLS je slovenska stran predlog zavrnila, ker je pač vztrajala pri Jugoslaviji. Podobno, a iz drugih razlogov, naj bi ravnal

²⁰ ZA RSNZ, Šmajd.

²¹ Arhiv IZDG, Cankar. fasc. 6/II; Komisija, fasc. 924/III; ZA RSNZ, Šmajd; Mikuž, Pregled III, str. 259; Vladimir Dedijer, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita 2, Rijeka-Zagreb 1981, str. 855, 915.

²² Osebna zbirka avtorja.

Rupnik, ki je tudi dobil tako ponudbo od poglavnika.²³ Toda Šmajd je od stranke kljub vsemu dobil nalogo, da še naprej vzdržuje stike z Zagrebom. Ob koncu vojne je Narodni odbor te stike še okrepil z namenom, da s Paveličem in predvsem z Mačkom sklene sporazum o formiranju skupne protikomunistične fronte za obrambo zahodnega dela Jugoslavije.

Kar se tiče družbenopolitične ureditve, ki naj bi obvladovala to ali ono načrtovano državo, je pri večini protirevolucionarnih skupin šlo za ohranitev oziroma za obnovitev parlamentarnega večstrankarskega sistema, ki pa naj bi mnogo bolj kot v stari Jugoslaviji slonel na trdnem moralnem kodeksu, da se ne bi ponovile stare slabosti. Ob tem lahko kot izjemo spet omenimo Rupnika, ki s svojo ekipo vred ni hotel ničesar več slišati o kakih strankah, čeprav je, kot vemo, tudi on bil prisiljen sodelovati z njimi. Očitno je po vzorcu nemške nacionalsocialistične stranke hotel ustvariti povsem novo vsenarodno gibanje, ki naj bi hkrati ustvarilo tudi novega Slovence, imunega za strankarske razprtije, kajti sile je po njegovem mnenju v tej »gradilni revoluciji« treba predvsem združevati, ne pa ločevati. Vzroki, ki so po njegovem privedli do take razredne in ideološke razcepljenosti, so tičali v liberalni materialistični demokraciji, ki se v svoji najhujši obliki pojavlja kot mednarodni židovski boljševizem. Zato se morajo odpraviti vsi razredni boji, kajti le-ti so umetno vzbujeni, namesto tega pa mora nastopiti konstruktivno delo vseh stanov v medsebojni slogi ter spoštovanju, kar je seveda spominjalo na korporativizem. Osnova omenjenega vsenarodnega gibanja pa naj bi bilo prav domobranstvo ter njegova, Rupnikova mladina.²⁴

Kar se tiče stanovske ureditve, in tu smo se dotaknili že vprašanja družbeno-ekonomske ureditve, je dejansko Rupnik kot predsednik pokrajinske uprave v Ljubljani vsaj na organizacijskem področju pričel z njeno uresničitvijo. Ustanavljal je skupne delodajalsko-delojemalske organizacije, posebno kmečko stanovsko organizacijo, razne protikomunistične akcije itd. V danih razmerah pa se je ta ideologija kazala predvsem v agresivni propagandi, ki so jo izvajali njegovi pristaši kot Izidor Cergol, Ludovik Puš, Stanko Kociper ter Mirko Javornik. Pri njih je posebej razvidno, da je tudi slovenska protirevolucija prevzela parolo, da se bori tako proti boljševizmu kot proti kapitalizmu.²⁵ Toda jasno je, da so bile vse skupine za ohranitev kapitalizma, vsaj v njegovih bistvenih potezah. To je brez dvoma v največji meri veljalo za liberalno stranko ter njene sopotnike. Po drugi strani so se klerikalci že od nekdanj spogledovali s krščansko-socialnimi idejami kar je veljalo tudi za Stražarje, verne bralce papeških okrožnic, čeprav je res, da se je Ehrlich pred vojno nekako branil ideje o korporativni ureditvi družbe.

Tudi uradna SLS se je med vojno odločila, da bo propagirala stanovsko ureditev slovenske družbe. O tem je večkrat razpravljala strankin odbor, pretresal različne osnutke, vendar o njih nimamo natančnejših podatkov. Toda tak

²³ Arhiv IZDG, Komisija, fasc. 924/III; ZA RSNZ, Šmajd; Mikuž, Pregled III, str. 271; Bogdan Krizman, Ante Pavelić i ustaše, Zagreb 1978, str. 336 sl.; Fikreta Jelić-Butić, Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941—1945, Zagreb 1977, str. 306/307.

²⁴ Beseda našega prezidenta, Ljubljana 1944; Boris Mlakar, General Lev Rupnik in slovensko domobranstvo, Zgodovinski časopis XXXV, 1981, št. 3—4; Jutro 24. 8. 1944, 1. 4. 1945.

²⁵ Kaj torej, če ne kapitalizem in ne komunizem? Ljubljana 1944; Jutro 16. 5. 1944; Slovenec 3. 8. 1944.

načrt je že jasno razviden v t. i. »Programu SLS — K srbsko-hrvaškemu spoznanju od 26. avgusta 1939«, ki je bil sestavljen že v vojnem času. Njegov socialno-gospodarski del pravi, da naj se delodajalci in delojemalci istega poklica organizirajo v skupnih samoupravnih korporacijah, ki bi imele javno-pravni značaj. Te korporacije bi potem naprej volile stanovsko zbornico itd. V točki o kapitalu program pravi, da mora biti le-ta služabnik in ne gospodar naroda, zasebna lastnina pa se priznava le v tistih mejah, ki so v skladu s koristmi narodne skupnosti. Najbolj jasno se je družbeni program pokazal v stavku: »Hočemo uresničiti socialno edinstvo in solidarnost vseh ustanov!«²⁶ Ob tem sicer ni povsem jasno, koliko je SLS na tem programu vztrajala v naslednjih letih vojne, toda gotovo je, da je morala ob snovanju Slovenske zaveze ter Narodnega odbora tudi na tem področju popuščati pred liberalci. Tako so od vsega tega v prvem proglasu Slovenske zaveze ostala le splošna načela, da je delo osnovna družbena vrednota ter da mora biti prva skrb državne uprave korenita preosnova socialnih in gospodarskih razmer.²⁷ Podoben kompromis je bil storjen tudi v že omenjeni Narodni izjavi, ki je bila objavljena 4. maja 1945 skupaj s proklamacijo o »vstajenju« združene Slovenije. V četrti točki njeni sestavljavci zahtevajo »temeljito socialno in gospodarsko preosnovo, ki bo uničila gospostvo kapitala nad delom, priznala vsem delovnim slojem, družinam in poedincem njih socialno-gospodarsko funkcijo ter jim zagotovila človeka vredno življenje.«²⁸ Lahko rečemo, da so bile to same po sebi sicer lepe besede, toda v danem položaju so pomenile tudi že labodji spev slovenske protirevolucije.

Résumé

LES PROGRAMMES POLITIQUES DE LA CONTRE-RÉVOLUTION SLOVÈNE 1941—1945

Une rapide présentation des objectifs principaux, c'est à dire du programme qu'ont présenté pendant la guerre de différents groupes politiques qui ont combattu contre le mouvement de libération nationale, et par conséquent ont collaboré ouvertement ou par intermédiaires avec les occupants italiens et allemands dans la région de Ljubljana. L'accent le plus important est mis sur le programme du parti clérical qui fut le plus fort. L'auteur laisse de côté le but principal de la contre-révolution, c'est-à-dire la destruction du mouvement de libération nationale pour se concentrer à la description des programmes à long terme. Il s'agit surtout des projets envisageant dans quel état pourraient vivre les Slovènes au futur et quel ordre politique et social pourrait dominer dans ce pays-ci ou dans ce pays-là. Omis les différents extrêmes des groupes libéral et clérical, on doit conclure que la direction des deux partis traditionnels prenait tout le temps la position qu'il fallait renouveler la Yougoslavie, en faire une fédération mais cette fédération ne comprenant que les trois nations reconnues à l'époque, c'est à dire les Serbes, Croates et Slovènes. Les libéraux étaient partisans de l'unitarisme mais ils ont tout de même fait des concessions à ce sujet durant les négociations, tandis que dans le programme de l'organisation commune, c'est à dire de l'alliance Slovène qui a été envoyé aussi au gouvernement réfugié à Londres afin qu'il le reconnaisse et approuve, la Yougoslavie fut mentionnée en première place et la Slovénie seulement en seconde, bien que les cléricaux aient exigé

²⁶ ZA RSNZ, Šmajd.

²⁷ Arhiv IZDG, Cankar, fasc. 7/II.

²⁸ Slovenec 4. 5. 1945.

autrement. Pour les deux partis, le nouvel état devait rester automatiquement un royaume avec le régime capitaliste, mais les cléricaux avaient ébauché dans leur programme l'installation de corporation, d'organisations professionnelles, un peu d'après le modèle fasciste italien. Il faut aussi mentionner le point de vue du mouvement cléricale extrémiste. La »Sentinelle« (Straža) exigeait l'annexion des Slovènes dans une espèce d'état fédéral d'Europe Centrale où on aurait éliminé les Allemands pour former une union territoriale des Slaves du Nord et du Sud. On était très froid au sujet de la Yougoslavie car ils exigeaient la prédominance des catholiques dans l'état futur. Ces projets se reliaient en partie aussi au problème de l'abolition de l'Autriche, c'est à dire à la renaissance de la monarchie habsbourgeoise, en faveur de la quelle Otto de Habsbourg a intercédé aux États-Unis et même le président Roosevelt n'aurait point été contraire à cette idée. En Slovénie il y eut certaines réminiscences dans ce sens, cependant les contre-révolutionnaires, en majorité, furent contre. Les collaborationnistes avec le général Lev Rupnik en tête furent bien sûr contre la Yougoslavie puisqu'ils ont lié leur destin à la victoire des nazis. Il semble qu'ils aient cru à la victoire allemande et espéré que les nazis, du moins en une certaine forme formeraient une Slovénie autonome dans le cadre de la Grande Allemagne. En relation avec ce problème, il faut mentionner aussi l'offre des »ustasi« de Nezavisna država Hrvatska (L'Etat indépendant des Croates) pour un état fédéral des Croates et des Slovènes, ce qui aurait été en vérité une proposition allemande. Les collaborationnistes Slovènes, ainsi que la direction contre-révolutionnaire illégale ont refusé cette proposition. A la fin de la guerre et lors de l'avancement de l'armée yougoslave vers le territoire slovène, le nouvel organe contre-révolutionnaire, le Comité national pour la Slovénie, essaya de se présenter comme le véritable représentant de la nation slovène en espérant que les forces anglo-américaines arriveraient les premières en Slovénie. Mais il se trompa de calcul, le 3. mai 1945 il proclama vraiment »la résurrection« de la Fédération Slovène dans le cadre du royaume fédéral de Yougoslavie, mais dans la situation donnée il ne reste aux collaborationnistes ainsi comme à la direction politique illégale, qu'une seule issue, celle de la fuite à l'étranger.